

Буковинська етнополітична мозаїка

Історична спадщина та сучасні тенденції

Анатолій Круглашов,

доктор політичних наук,

завідуючий кафедрою політології та соціології

Чернівецького національного університету

ім. Ю. Федьковича

Стосунки провідних національних спільнот України не випадково привертають увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, політиків та громадськості. Стабільність етнополітичної ситуації, продумані заходи з гармонізації міжетнічних стосунків з боку влади є запорукою демократичного розвитку країни, важливим стимулом і складовою формування громадянського суспільства. Обравши за базову модель творення української політичної нації демократичні стандарти європейської спільноти, ми повинні поважати як нагромаджений за сторіччя досвід міжнаціонального діалогу, так і ретельно вивчати сучасні тенденції у цій царині. Необхідно своєчасно реагувати на чинники, які можуть загрожувати напруженістю, а тим більше появою конфліктів у стосунках національних громад. Насамперед ці питання вимагають уваги у поліетнічних регіонах, де поруч з українцями віддавна компактно живуть представники інших націй та національностей. Один з таких регіонів – Чернівецька область.

Генеza буковинського феномена

Незважаючи на карколомні повороти історії, минуле сформувало у теперішнього жителя Чернівецької області доволі стійкі традиції стихійної “мультикультурності”. Їм притаманні повага до мови та звичаїв сусідів – представників інших націй, уміння підтримувати з ними толерантні стосунки. Як у минулому, так і тепер міжнаціональні стосунки в регіоні відзначаються досить високою стабільністю й елементами компліментарності ролей одних етнічних громад щодо інших. Утім не слід ігнорувати й фактів, які нагадують, що і в минулому траплялися періоди напруження та прояви конфліктності між представниками основних

етнічних громад. Наголосимо, що вони, як правило, виникали не з ініціативи місцевого населення, а штучно підбурювалися тогочасною владою.

Найвагоміший внесок у формування культури етнічної та конфесійної толерантності жителів краю було зроблено в австрійський період історії Буковини (1774 – 1918 роки). Роздуми на тему міжетнічних стосунків у попередні періоди матимуть надто умоглядний характер, адже тогочасні літописні матеріали здебільш не брали до уваги таких аспектів взаємин або згадували про них епізодично [1]. Навряд чи виправдано спиратися й на археологічні факти [2]. Отже, за відправну точку у формуванні феномена традиційної місцевої багатокультурності і толерантності слід взяти час приходу Австрійської імперії на цю до того периферійну територію Османської імперії.

Проте не варто давати однозначну оцінку австрійському періоду [3]. Адже, з одного боку, буковинський регіон здобув у ті часи вагомі результати в економічному, соціальному та духовно-культурному розвитку. З середини ХІХ століття бурхливо розвивається місцева урбаністична культура, виникають комунікації, які міцно пов'язують регіон з Центральною Європою. Край поступово втягується в процеси модернізації. Культурне піднесення засвідчує створення тут 1875 року університету, пізніше – театру [4]. Значення і статус етнічних громад засвідчувала поява в Чернівцях народних домів – румунського, польського, єврейського, німецького, українського. Центральне місто автономного краю перетворюється на справді європейський науковий та культурний осередок.

Ці й досі вражаючі прикмети періоду Габсбургів відзначені не лише здобутками. Варто згадати, що в рамках Австрійської імперії Буковина була однією з найбідніших, економічно нерозвинутих провінцій, її культурною окраїною. Це накладало відбиток і на взаємини провідних національних громад. Дві найчисельніші з них, українці та румуни, перебували все ще у стані доіндустріального, аграрного суспільства з панівною патріархальною культурою. Їх соціальна структура була неповною. При цьому румунам більше пощастило, адже ця громада мала земельну аристократію, передусім нащадків бояр середньовічної Молдови. Переважно її представники керували багатомовною і впливовою православною митрополією з резиденцією в Чернівцях. Значну підтримку статусу та діяльності цієї громади надавало існування Румунської держави, яка плекала мрію про оволодіння територією Буковини.

Проте не цим численно найпотужнішим громадам належали панівні позиції в політичному, адміністративному, а тим більше у фінансово-комерційному житті регіону. Якщо провідну верству місцевої бюрократії складала німецька громада [5], вагомі позиції в ній нерідко посідали представники досить нечисленною, але активною та освіченою громади

польської [6]. Вони були помітні на посадах бургомістрів, послів сейму тощо. Урбаністичний пейзаж тогочасної Буковини неможливо уявити без єврейського населення, яке було відносно або й абсолютно домінуючим серед інших національних громад у містах і містечках краю [7].

Поступовий розвиток місцевого і міського самоврядування, ліберальні конституційні реформи в Австрії заклали в краї традиції європейської демократичної політичної культури, а змагання за парламентське представництво і доступ до інших виборних та призначуваних посад обумовлювали необхідність досягати порозуміння між кандидатами, які представляли різні етнічні групи та соціальні верстви населення. В таких умовах вироблялися “типово буковинські” політичні якості тогочасної регіональної еліти. Тут високо цінувалося і навіть культивувалося мистецтво досягати компромісів, уміння домовлятися ціною взаємних поступок. До того ж, деконфліктизації стосунків між етносами сприяло те, що різні політичні або соціальні інтереси нерідко “перекривалися” релігійно-конфесійною ідентичністю. Наприклад, румуни та українці, що виборювали статус автохтонного населення, в переважній більшості належали до православної церкви. Значна частина німецького і єврейського населення належала до німецькомовно-культурної спільноти. Перелік регіональних підсистем ідентичностей, що взаємно перекривалися, можна продовжити. Відтак мешканцям краю була притаманна виразна регіональна самосвідомість, вбудована, щоправда, у систему загальноімперської лояльності до правлячої династії та культивованого вихованням почуття відданості особисто монархові. До цих стабілізуючих чинників, які перешкоджали ескалації місцевих суперечок за етнонаціональними ознаками, треба додати і вплив „високої” німецької культури, яка була насправді інтегруючою, а не тільки панівною в регіоні.

Процеси націоналізації місцевих етнічних громад, неухильне набуття їх представниками національної самосвідомості, формування відмінних, а то й вороже налаштованих щодо інших етносів національних ідентичностей бурхливо розгорнулися в Східній Європі на рубежі XIX і XX століть. Утім навіть це докорінно не змінювало стосунків представників різних етнічних груп краю. Житель регіону нерідко сприймався насамперед як „буковинська людина”, а вже потім – українець, румун, єврей і т. д. Це все було унікальним феноменом для Дунайської імперії, яка трималася на балансуванні між запитами та вимогами різних народів і регіональних еліт.

В основі буковинської етнополітичної стабільності було й те, що в краї не існувало одного панівного етносу, а два чисельно переважаючі – українці та румуни перебували в позаурбаністичному середовищі. Тому їх етнополітична мобілізація була малоймовірною. До того ж на роль „мобілізаторів” не могла повноцінно претендувати еліта цих громад, вихована в дусі австрійського державного патріотизму та лояльності до

імператора. В центральній владі керівники національних громад регіону вбачали свого бажаного й найпотужнішого союзника, арбітра в конфліктних ситуаціях.

Соціальні ролі провідних етнічних громад переважно не призводили до конфліктного зіткнення інтересів. Хоча зовсім безхмарним це співжиття не було. Але „хмари” якщо й збиралися, то все ж до загального збурення і трагедій не доходило. Центральна влада у Відні та місцева в Чернівцях високо цінували внутрішню стабільність прикордонного регіону, котрий у будь-який час міг стати (і справді став у роки Першої світової війни) плацдармом бойових дій конкуруючих імперських потуг [8]. Ось тому австрійські урядовці також мали добру нагоду проходити гідну школу політичного маневрування та етнополітичної дипломатії, ведучи справи з представниками різних національних груп і конфесійних громад з широкого кола питань, погляди на розв’язання яких у них не часто співпадали. Банальний факт, що засвідчує соціолінгвістичні процеси того часу: пересічний буковинець і державний службовець вільно могли спілкуватися 4 – 5 основними мовами (наприклад, німецькою, українською, румунською, польською, ідиш).

З таких історичних „констант” відносного спокою та уповільнено-поступального розвитку „Східного Тиролю” імперії й склалася основа буковинського міфу – про спокійний, гостинний, багатомовний та поліконфесійний, дещо патріархальний і провінційний, але в цілому приємний для відвідин край, який не спричиняє владі багато клопоту.

Культивування традицій підтримання балансу й певного паритету інтересів в їх регіональній ієрархії, культура діалогу та компромісів, притаманна австрійському періодові, виявилися зайвими, коли буковинський регіон разом з Бессарабією (яка розвивалася з 1812 року у суттєво інших політичних, адміністративних, соціально-культурних рамках російської імперії) опинився 1918 року під владою Румунії [9]. „Велике возз’єднання”, яке донині є не лише державним святом, а й свого роду національним ідеалом для значної частини румунського суспільства, стало спершу драмою, а потім і трагедією для національних меншин регіону. Тоді у краї, вперше за історію його існування як окремої території, з’явилася панівна нація. Її чільні діячі хотіли бачити в цій території прояви виключно румунської історії, культури та національних традицій. Офіційний Бухарест ставився до представників національних меншин як до підозрілого і потенційно небезпечного чинника нестабільності як ніколи великої територіально, але бідної та політично вкрай нестійкої Румунії.

Боротьба з інститутами і традиціями австрійського періоду з боку нової влади не обмежилася ліквідацією автономії Буковини. З початку 1920-х років все більше посилювалися тенденції до румунізації населення нерумунського походження, від чого потерпали практично всі національні громади краю. Позицію нової влади лаконічно сформулював румунський

історик та політичний діяч Іон Ністор, стверджуючи, що після „воз'єднання” Буковини з Румунією тут немає місця для homo bucovinensis, але є тільки для civis Romaniae [10]. Особливо ж загострюються міжнаціональні суперечності в 30-х роках.

До етнокультурних протиріч додаються аграрне питання, проблема контролю над місцевими капіталами, боротьба за робочі місця. На всі кращі позиції претендує і заохочується урядом саме румунське населення. В краї, звісно зі схвалення центральної влади, розгортаються кампанії з повернення до „румунських коренів” місцевого українського населення. Відтак українці, які не поспішали відцуратися свого походження, зазнавали утисків. Дискримінаційні заходи здійснювалися й щодо єврейства, в якому представники румунського капіталу вбачали небезпечного конкурента.

Мало якими досягненнями за передвоєнні роки можуть похвалитися й інші національні громади регіону. Та все ж основним етнонаціональним конфліктом стає румуно-український. Він загострюється ще й тому, що серед українського населення розгортало діяльність як прорадянське, так і українське націоналістичне підпілля. Ці сили становили загрозу для Румунії, а відтак українці зазнавали різних обмежень, потерпали від репресій.

Показово, що в боротьбі за румунізацію регіону центральній та місцевій адміністрації вдавалося нейтралізувати прояви цілком доречної в таких випадках антидискримінаційної солідарності різних етнічних груп. Наприклад, офіційний антисемітизм знаходив певний відгук і серед деяких місцевих румунів та українців, а також серед німців, що все більше підпадали під вплив націонал-соціалістичної ідеології. І, навпаки, антиукраїнські почуття зовсім не обмежувалися колом великорумунських шовіністів.

Це наводить на думку, що австрійський час не сформував нічого абсолютно непохитного і самодостатнього в місцевій елітарній чи масовій культурі міжетнічних взаємин. Відносини конкуренції в боротьбі за опанування місцевих ресурсів, за кращі можливості для власного розвитку, за землі, капітали, освіту, духовний вплив на суспільство – все це було і в попередній період. Інша річ, що суперечності тепер роздмухувалися, схвалювалися та культивувалися офіційним Бухарестом і його місцевими представниками.

Прихід 28 червня 1940 року радянської влади докорінно змінив як політичну, так і економічну, соціальну та духовно-культурну ситуацію в краї. Проте, за винятком низки пропагандистських і репресивних заходів (в останніх побачити якісь етнічні преференції вкрай важко), нова влада не встигла виробити особливої політики щодо національних громад. Сам прихід радянських військ у результаті підписання пакту Ріббентропа – Молотова й досі слугує яблуком розбрату в оцінках подій 1940 року

політикам та історикам незалежної України і постчаушеської Румунії [11]. (Аналіз цього сюжету не входить до завдань статті). Відзначимо, що прихід радянської влади вперше радикально вплинув на етнічну і соціальну мозаїку краю. Відбулася масова еміграція німецького за походженням населення [12], а також втеча питомої частини місцевої інтелігенції і представників ділової еліти, які не страждали на радянофільство і мали уявлення про дійсність у сталінському СРСР. До того єдиний край припиняє існування. Натомість в полі нашого зору надалі перебуває тільки утворена 1940 року Чернівецька область УРСР.

Зауважимо, що другий прихід румунських військ на ці терени 1941 року надзвичайно негативно позначився на етнонаціональній ситуації. Це, без сумніву, найгірша сторінка в історії місцевих національних відносин. Адже здійснювалася відверто окупаційна, терористична політика, стимулювався побутовий антисемітизм до рівня погромів, а потім відбувся і плановий етноцид щодо єврейського населення. Жертвою репресивної політики стало й українське населення. Існували плани стосовно тотального очищення Буковини від українців.

Проте повернення радянської влади 1944 року не принесло жаданого миру і спокою. Хто не встиг або не захотів покинути рідний край з відступаючими окупаційними військами, мав змогу відчутти на собі всі принади сталінського режиму – масових репресій, примусової колективізації, кампаній боротьби з буржуазним націоналізмом тощо [13].

У післясталінський період політика місцевих властей щодо міжнаціональних відносин стала стриманішою. Влада намагалася продемонструвати переваги „ленінської національної політики”, пролетарського інтернаціоналізму та дружби народів, що „розквітли в СРСР”. При цьому приділялася показна увага, з одного боку, українському населенню, що виявлялося у формальній українізації освітніх і культурних закладів. З іншого боку, мережа освітянських закладів та діяльність засобів масової інформації, в певному наближенні, враховувала мовно-культурні запити місцевого населення, в тому числі й румуно-молдовського. Щоправда, переважно у сільській місцевості.

Все це мало переконувати: проблем з національними меншинами в краї не існує. А насправді їх не бракувало [14]. Варто згадати, наприклад, про заходи з русифікації місцевої культури та освіти, особливо в Чернівцях. На жаль, ці події ще належно не вивчаються українськими дослідниками. І це дивує, бо певною мірою свідчить про брак критичної і водночас науково виваженої оцінки спадщини радянського періоду чи не в найголовнішій царині наших знань про недавнє минуле. А тому й доводить „нездоланність” радянської теоретичної спадщини та практики в її негативній частині. Відтак ця спадщина для певної частини населення, та й управлінців, залишається ледь не взірцем вирішення національних питань. Що не викликає захоплення.

Унікаючи необгрунтованих узагальнень, звернемо увагу тільки на окремі проблеми того періоду. Наприклад, на активно стимульовану партійними й радянськими органами та КДБ антисемітську за сутністю кампанію з часу першої масової хвилі єврейської еміграції, існування радянського варіанту “заборони на професії” для осіб єврейського походження, в тому числі й при вступі на окремі факультети Чернівецького університету. Чимало перепадало від влади українській та румунській творчій інтелігенції за найменшої підозри в „націоналістичних ухилах”. Час від часу влаштовувалися закриті або показові засудження винуватців у цих „збоченнях” [15]. Треба згадати і сумнозвісну „процентівку”, яка, за задумом номенклатурних бонз, мала переконати в повноцінному представництві та врахуванні інтересів усіх соціальних, національних і навіть статевих категорій населення в органах управління, виборних партійних і радянських органах.

Традиційна для першої половини ХХ століття етнічна структура краю зазнавала суттєвих деформацій внаслідок демографічних змін і штучно стимульованих міграційних процесів. Урбанізація аграрного регіону також давалася взнаки на рівні етнокультурних суперечностей. Варто лиш згадати поширення, якщо не культивування побутуючих досі на теренах області небезневинних анекдотів як про євреїв, так і про молдован [16]. З іншого боку, незважаючи на всі вади, радянський час відрізнявся стабільністю (хоч і примусовою) етнонаціональних взаємин, що засвідчувалося, наприклад, тенденцією до зростання міжнаціональних шлюбів у той період.

Проблеми, які існували, але не вирішувалися та ще й приховувалися, почали виходити назовні з початком перебудови. Саме тоді стала формуватися нова етнополітична ситуація. Вона відзначалася, зокрема, відродженням національних культур етнічних громад. Ця доба принесла не лише радість повернення до своєї ідентичності та культури, але й нові або забуті проблеми, які вимагали формування навичок публічної політики, діалогу та демократичних форм співпраці влади з національними громадами й товариствами та організаціями, що їх репрезентують. А швидкі і не завжди позитивні зміни в українському суспільстві накладали додаткове навантаження на чутливу тканину міжнаціональних стосунків. У ній тісно переплелися природні почуття гордості за власну націю та її минуле з за давними етнічними фобіями і навіть шовіністичними комплексами, де бажання домогтися повноцінного забезпечення своїх прав межує зі спокусою зазіхнути на такі ж права інших громадян. До того ж, ситуація в регіоні ніколи не була ізольованою від загальнодержавної соціально-економічної, політичної і духовної кризи, вихід з якої хіба що тільки розпочинається.

З 1991 року міжетнічні стосунки в області набули особливого політичного значення. Адже в перші роки незалежності України не тільки

окремі політики, але й державні інституції сусідньої Румунії виявляли наполегливе бажання перекраяти міждержавні кордони, висували претензії на повернення до меж Румунії взірця 1918 року. Все це дестабілізувало взаємини українського і румунського населення. На щастя, незважаючи на намагання створити іредентистський рух, до конфронтаційної фази етнонаціонального конфлікту не дійшло. До того ж, під тиском зовнішніх чинників, головне з боку НАТО та ЄС, керівництво Румунії пішло на врегулювання відносин з Україною. Хоча цей процес не повністю завершено, поліпшення румуно-українських стосунків позитивно впливає на становище в Чернівецькій області. Регіональна влада в ці кризові роки намагалася (не завжди вдало й послідовно) приділяти належну увагу розвитку національних громад, задоволенню їх законних потреб [17]. Чимало ще належить зробити, але як вітчизняна правова база, так і прагнення України відповідати в своїй етнонаціональній політиці стандартам Ради Європи сприяють вирішенню все ще існуючих проблем у правовому полі української держави [18].

Проте й надалі, уже в XXI столітті, прикордонне становище регіону продовжує викликати специфічну увагу до нього з боку сусідніх держав (Румунії та Молдови). Насамперед з боку політичних сил, які відверто проголошують ідеали історичного реваншу та жадають ревізувати нинішні кордони. Вплив цих факторів ускладнює подальша зміна етнічної структури краю. Як свідчить перепис населення 2001 року, еміграційні процеси практично повністю вимили з області єврейський елемент. Відбувається зміна національної ідентичності в середовищі громадян, які до 1989 року вважали себе росіянами. Зменшується питома вага представників польської і білоруської громад. Чимала частина населення, яка раніше вважала себе молдованами, приймає румунську національну ідентичність [19]. Отже, етнічна структура регіону суттєво спрощується, а національна ідентичність помітної частини його жителів змінюється, і ми схильні бачити в цьому певний виклик регіональній стабільності. Адже залишається в минулому той специфічний баланс значення і впливів національних громад, регіональної полікультурності, який склався протягом тривалого історичного періоду.

Проблема щодо сприйняття румунської ідентичності частиною молдовського населення пояснюється не лише успіхами пропаганди ідей єдиної румунської нації та єдиної (велико)румунської держави, хоч і вони спостерігаються. Більше впливає поліпшення соціально-економічного становища Румунії, її перспективи вже 2007 року стати членом ЄС, а ще раніше – учасником НАТО [20]. До того ж декого з румуномовних громадян спокушають додаткові можливості отримати румунський паспорт (нехай навіть незаконно з точки зору українського права). Це, поряд з іншими заходами сусідньої держави щодо своєї діаспори на теренах області, порушує низку питань, на які ще треба відшукати адекватні відповіді.

Ці фактори негативно впливають на міжетнічні взаємини, змушуючи регіональну й частково центральну владу вдаватися до різних кроків для їх врегулювання і профілактики небажаних ексцесів.

Необхідно належно враховувати нові реалії, адже Чернівецька область за кілька років стане прикордонною територією України не лише щодо Румунії і Молдови, але й стосовно таких потужних структур, як НАТО та ЄС. Залишається низка проблем щодо місця українських інтересів та перспектив участі Чернівецької області в діяльності євро регіону "Верхній Прут" [21]. Ось тому важливо помічати не тільки основні позитиви існуючих традицій міжетнічного діалогу і співпраці в регіоні, але й своєчасно звертати увагу на ті, здебільш малопомітні на поверхні соціально-політичного життя краю, небезпеки, які становлять потенційну загрозу для регіональної стабільності. Без адекватного й своєчасного реагування на них саме вони в недалекому майбутньому можуть стати серйозним головним болем усієї української політичної й управлінської еліти.

Міжнаціональні взаємини в дзеркалі національних історіографій

Науковий підхід до історії та сучасного стану буковинської поліетнічності є одним із важливих засобів формування вираженої, ефективної етнонаціональної політики як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. Поряд із здобутками вітчизняних і зарубіжних дослідників цієї проблематики, сумлінне звернення до наукової літератури виявить, що, на жаль, у ній не все і не завжди сприяє розумінню історичних умов творення буковинської поліетнічної толерантності і тих викликів, які загрожують її подальшому розвитку. Аргументи "від історії" у з'ясуванні джерел сучасних взаємин між провідними етнічними громадами краю не завжди слугують як об'єктивному розумінню процесів, що відбуваються, так і виробленню ефективної державної і регіональної політики. Адже той дослідник, та й практик, який зануриться у вивчення феномена „Європи в мініатюрі”, „Східноєвропейської Швейцарії”, відкриє для себе архіпелаги наукової та публіцистичної літератури, розташовані ізольовано в морях-океанах різних національних історіографій. Отже, в інтелектуальному вимірі існує не одна „Буковина”, а кілька різних її національних образів, кожен з яких має своїх творців і споживачів.

Визначальними для формування інтелектуального клімату, який створює масові стереотипи, в тому числі й етнонаціональні, впливає на ідеологічні настанови лідерів національних громад, місцевих громадських і політичних діячів, стала українська та румунська історіографія минулого буковинського регіону й побіжно, в цьому контексті, історії різних етносів, що населяли край. Між представниками двох національних історичних шкіл відбувалися то відкриті „зіткнення”, то позиційна дискусія, яка у

своїх крайніх виразах була скристалізована парадигмою радикально-націоналістичного підходу.

З румунського боку уособленням такого підходу став відомий діяч румунської науки та освіти, свого часу професор Чернівецького університету історик І. Ністор. Саме йому належить історіографічна концепція, яка стверджувала виключно румунський характер Буковини (в цілому) та погляд на українське її населення як на зайд, мігрантів або ж слов'янізованих румунів [22]. Під різними інтерпретаціями ця „класична” модель історичного минулого зберігає, на жаль, своє значення й для наступних поколінь румунських дослідників. Якщо сьогодні вони й не виступають з тезою про виключно румунський характер Буковини, то, вже напевне, наголошують на ексклюзивному, автохтонному, корінному тощо статусі та правах саме румунської громади в Чернівецькій області [23]. Дивно, але навіть у шкільному вихованні учнів румуномовних шкіл краю можемо знайти пропозицію вивчати регіональну історію з погляду виняткової автохтонності румунського населення. В „невичерпній криниці Ністорової мудрості” продовжують знаходити політичне натхнення й ідеологи нинішньої націоналістичної „правиці” в Румунії, передовсім діячі націонал-царанистської партії, які не полишають надій, що так чи інакше, але кордони Румунії 1918 року стануть реальністю в новій, об'єднаній Європі (!).

Агресивно-зневажливе ставлення з боку творців такої історіографічної та політичної традиції до українців породили відповідь з українського боку. Вона знайшла свій академічний вираз у „класичній”, але вже для української історіографії Буковини, праці професора А. Жуковського “Історія Буковини”. В ній він фактично розплатився з І. Ністором його ж монетою, “перелицювавши” румунську формулу прочитання історії регіону на український лад. В його розумінні українська Буковина постає як забороло проти румунської агресії для всієї Великої України [24]. Книга А. Жуковського цікава й важлива як пам'ятка певного етапу формування національної історіографії. Вона гостро полемічна щодо поглядів апологетів „класичної” румунської історіографії. Зустрічаємо в ній і радикальні, а часом і односторонні оцінки, які відбивають інтелектуальну та політичну атмосферу 1930 – 1940-х років, що сформувала світогляд і творчий стиль цього дослідника.

Навряд чи такі праці, чи то румунського, чи то українського походження, створені в епоху агресивної національної конфронтації, тоталітарних і авторитарних експериментів над усією Європою, можуть послужити нині теоретичною основою толерантного полікультурного розуміння історії краю. Сучасні українська та румунська історіографії в особі деяких представників їх нових генерацій прагнуть відшукати нові форми і засоби професійного діалогу. Поступово починає приходити розуміння потреби спільно розпочати вироблення наукових, європейських

підходів до пізнання минулого україно-румунських взаємин, у фокусі яких чимале, якщо не провідне місце посідає „проблема Бессарабії та Буковини” [25]. Так, наприклад, з українського боку на повагу заслуговують зусилля таких чернівецьких науковців, як О. Добржанський, І. Буркут, Г. Скорейко, С. Гакман, І. Піддубний. З румунської сторони над цими проблемами працюють сучасні історики, серед них Ф. Пінтеску та Ш. Пурич (до речі, випускник Чернівецького університету). Важливим кроком до порозуміння між дослідниками стало проведення у травні 2001 року першої за всю історію україно-румунсько-молдовських відносин міжнародної наукової конференції „Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин” [26]. Вона виявила певні труднощі діалогу між науковцями. Але водночас допомогла визначити пріоритетні напрямки спільної роботи над подоланням спадщини національного романтизму і радикального націоналізму, а також численних фальшувань соціалістичного періоду. Задля цього, зокрема, було рекомендовано створити спільні експертні групи, а на їх основі – колективи авторів для опрацювання спільних концепцій і створення навчальних посібників та підручників з історії україно-румунсько-молдовських стосунків, з регіональної історії, праць, присвячених посткомуністичним перетворенням в Україні, Румунії та Молдові, процесам їх входження до європейських і євроатлантичних структур.

Однак основна проблема реалізації пропозицій полягає в тому, що ці заходи, будучи цілком на часі, залишаються без необхідної підтримки з боку керівництва всіх трьох держав. Науковці України, Румунії і Молдови, в тому числі й у питаннях аналізу минулого міжетнічних взаємин у регіоні, й надалі продовжують працювати переважно у рамках творення і відтворення традиційних, а краще сказати – інерційних методологічних підходів до складних, а то й конфліктних проблем етнополітичної історії Чернівецької області й спадщини минулого. Подолати такі підходи більшості дослідників поки що не вдається навіть на рівні концептуальних розробок. Залишається справою майбутнього і створення українського підручника з історії Румунії та Молдови, не знайшли втілення в життя і належної підтримки ініціативи щодо відкриття в Чернівцях наукового Центру європейських та регіональних досліджень, який би вивчав сучасні процеси у Румунії та Молдові.

Не лишаються осторонь регіональної міфотворчості й історики, що походять з інших етнічних громад. Особливо активні історіографи єврейського походження. І для цього є вагомі підстави. Адже історію Буковини та Бессарабії ХІХ – ХХ століть неможливо уявити без єврейського населення, яке в певних місцях домінувало, а в будь-якому випадку було найпомітнішим і найкраще організованим серед інших етнічних громад. Увага до цього періоду виправдана, вона принесла чимало цікавих праць. Водночас складається враження, що версії історії краю та

етнічних взаємин у поданні єврейських дослідників часом не вільні від етнонацизму та, частково, й національної ексклюзивності [27]. Інші національні громади, їх діяльність та співпраця відображені здебільш як тло або ж і виклик єврейській спільноті. Звичайно, такі особливості історіографії не становлять безпосередніх загроз місцевій етнічній стабільності. Очевидно, що сучасні міграційні та демографічні процеси все переконливіше відсувають цю частину етнокультурного спектру краю в минуле, оскільки, як вже наголошувалося, питома вага єврейського населення швидко зменшується.

Чимале значення зберігає й польська історіографія міжетнічних взаємин на Буковині. Попри порівняно незначну питому вагу поляків в етнічній структурі населення, досить високий інтелектуальний і соціальний статус представників цієї громади сприяв появі польського дискурсу історії краю. На особливу повагу тут заслуговує ентузіастична праця професора К. Фелешка [28]. Якраз польській історіографії регіону, як на наш погляд, притаманне прагнення подати досить збалансовану версію крайової етнічної історії.

Вагоме значення має німецькомовна, зокрема австрійська історіографія Буковини й етнічних взаємин у ній [29]. Можна виділити дві групи досліджень. Власне австрійську, яка звертається переважно до періоду перебування регіону в рамках Габсбурзької монархії, в значній мірі апологетично подаючи цей час як свого роду “золотий вік” Буковини. Друга група – німецька, представлена насамперед емігрантами з краю, які опинилися в середині ХХ сторіччя в Баварії і стараннями яких було утворено Інститут буковинознавства в Аугсбургу [30].

При всій джерельній солідності та вагомості доробку кращих представників історіографічних версій минулого Буковини й Бессарабії, при науковій значимості зусиль різних поколінь істориків у спробах здійснити достовірну реконструкцію розвитку і стосунків основних етнічних громад, ці намагання залишаються методологічно різноспрямованими, ідеологічно заангажованими, а головне етнонаціонально детермінованими і тому обмеженими в сучасному значенні. Образно висловлюючись, їх творці самі ставали бранцями власноруч споруджених фортець, які, нерідко лише в їхній уяві, постійно піддавалися облозі силами інших націй та конфесій. Не біда, що національно ексклюзивно орієнтовані історіографи обирали для себе таку рольову модель творчої поведінки. Біда в тому, що вони переконують представників свого національного загалу грати ці ролі й надалі.

Отже, до створення інтегральної версії історії регіону, сконцентрованої на міжетнічних взаєминах у ньому, руки фахівців ще не дійшли. Очевидно, це мав би бути міжнародний проект (або, що, можливо, й краще, різні проекти). Як би це не було непросто з огляду на організаційні та фінансові проблеми, важливу, а головне ініціативну роль у ньому могли б (і повинні)

відіграти українські дослідники. Звичайно, у тісній партнерській співпраці з румунськими та молдовськими колегами. За доречною інтелектуальною та фінансовою участю представників інших європейських і світових інституцій, які цікавляться феноменом буковинської полікультурності та справді безцінним досвідом мирного співжиття різних етносів на цій території протягом століть в умовах панування різних держав і політичних режимів. Здійснення цього задуму – завдання не з легких, але воно на часі [31]. Такі процеси, як розширення ЄС і НАТО, наближення їх до цього регіону, реалізація європейського вибору України вимагають забезпечення стабільного у позитивній динаміці розвитку прикордонних регіонів країни в нових геополітичних та соціально-політичних умовах.

Сучасні тенденції: багато доброго, але...

Після історико-політологічного аналізу буковинської етнічної мозаїки звернемося до результатів проведеного в 2002 – 2003 роках соціологічного дослідження з питань сучасної етнополітичної ситуації в області. Дослідження проводилося кафедрою політології та соціології Чернівецького національного університету у співпраці з Регіональним центром підвищення кваліфікації державних службовців при Чернівецькій облдержадміністрації. За репрезентативною вибіркою (з урахуванням віку, статі, освіти та національності) опитано 1900 респондентів з 11 районів області та Чернівців.

Його результати засвідчили важливий і відрадний факт: в області зберігаються традиційно доброзичливі стосунки між людьми різних національностей. Так, переважна більшість респондентів (69,7 % - 2002 р., 70,5 % - 2003 р.) вказали на своє позитивне ставлення до людей інших національностей. Частина з них (13,0 % - 2002 р., 14,5 % - 2003 р.) не зовсім доброзичливі. І тільки 4,5 % в 2002 р. та 5,9 % в 2003 р. опитаних негативно ставляться до людей різних національностей (таблиця 1).

Таблиця 1

Ставлення людей до представників інших національностей, які проживають на території області, 2002 – 2003 р. (у %%)

Національність	Доброзичливе		Не зовсім доброзичливе		Не доброзичливе		Важко відповісти	
	2002	2003	2002	2003	2002	2003	2002	2003
Українці	91,79%	94,43	5,80%	4,27	1,16%	0,39	1,25%	0,78
Росіяни	79,73%	80,05	14,91%	14,38	2,32%	3,27	3,04%	2,20
Румуни	71,43%	65,41	17,32%	20,85	4,64%	7,64	6,61%	6,09
Молдовани	71,16%	59,59	16,88%	22,80	5,45%	11,27	6,52%	6,35
Євреї	58,30%	61,27	16,43%	16,58	10,45%	8,94	14,82%	13,21
Інші націонал.	46,43%	62,56	6,61%	8,68	3,04%	4,15	43,93%	24,61
Всього	69,7	70,5	13,0	14,5	4,5	5,9	12,8	8,9

Анатолій Круглашов

На загал, людей, які недоброзичливо ставляться до інших національностей, в області до 5 %. З одного боку, це не надто тривожні показники. Проте, з іншого, соціометричний аналіз показує, що серед цієї категорії опитаних найбільше громадян румуно-молдовської та інших національностей, в той же час кількість українців і росіян, які негативно ставляться до людей інших національностей, значно менша. До цього ж, 2003 року у порівнянні з 2002 роком кількість представників румуно-молдовського населення, яке недоброзичливо ставиться до людей інших національностей, зросла майже удвічі, що може свідчити про значну динаміку формування негативних тенденцій у міжнаціональних стосунках в області. Подальшим науковим завданням є з'ясування зумовленості та глибини проявів таких змін. Це також демонструє, що представники саме цих національних громад перебувають у стані соціально-політичної фрустрації, невпевненості, що повинно привертати належну увагу з боку практичних політиків і управлінців. Найбільш упереджене ставлення румуно-молдовського населення та інших національностей спостерігається до представників української, російської і єврейської національностей. Загальна характеристика соціометричних даних показує, що представники різних національностей негативніше ставляться (середні дані протягом 2-х років):

³⁵/₁₇ українці до молдовського (до 3 %) та російського населення (в середньому до 2 %);

³⁵/₁₇ росіяни до євреїв (14 %), українців та румуно-молдовського населення (до 3 %);

³⁵/₁₇ румуни до представників інших національностей (8 %), українців (7 %), росіян (5 %);

³⁵/₁₇ молдовани до євреїв та представників інших національностей (по 13 %), українців (10 %), росіян (7 %);

³⁵/₁₇ євреї до румуно-молдовського населення, росіян та українців (майже по 10 %);

³⁵/₁₇ інші національності до румуно-молдовського населення (7 %).

Очевидно, що на загальному тлі доброзичливих міжнаціональних стосунків все ж між окремими представниками національних громад відбуваються певні тертя. Особливо це стосується румуно-молдовського, єврейського населення та представників інших національностей.

Окремої уваги потребує етносоціальне самопочуття представників інших національностей (білоруси, німці, грузини тощо), які не проживають компактно на території області та відчувають себе менш захищеними у порівнянні з представниками інших національних громад. Так, з них 83,3 % вказали, що час від часу відчувають негативне ставлення до себе з боку людей інших національностей, а ще 66,7 % вважають, що тільки частково мають необхідні умови для реалізації своїх життєвих запитів.

Під час опитувань респонденти вказали і на існуючі негативні явища

міжнаціонального характеру:

	2002	2003
• неповага до звичаїв, традицій, мови інших народів	42,95 %	42,09 %
• недружні стосунки між людьми різних національностей	39,82 %	35,75 %
• негативне ставлення до міжнаціональної сім'ї	15,63 %	15,5 %
• порушення громадського порядку на ґрунті національних незгод	14,82 %	12,18 %
• вплив на міжнаціональні стосунки з боку окремих держав	12,41 %	19,69 %

Прикро, що на перший план у негативі міжнаціональних стосунків виходять фактори соціально-культурного, навіть побутового рівня. Це вказує на прогалини в освітній, культурній та інформаційній політиці, спрямованій на профілактику таких явищ. Прикметним є те, що 2003 року у порівнянні з 2002 роком зросла кількість людей, які вказують на вплив міжнаціональних стосунків з боку інших держав. Очевидно, що така реакція відбиває усвідомлення жителями області справжньої загрози погіршення регіональної стабільності через недружні заходи зовнішніх сил.

І все ж не зовнішні, а внутрішні фактори є визначальними для формування етнополітичної ситуації в області. При вивченні можливих факторів впливу на міжнаціональні стосунки, було встановлено переважаючий вплив соціально-економічних факторів у порівнянні з політичними. Так, 43,8 % опитаних вказали на залежність міжнаціональних стосунків від життєвого рівня людей і 23,1 % – від політичних і громадських організацій. Отже, незадовільна якість посткомуністичних перетворень і суперечливість реформаторських зусиль в країні формують об'єктивне підґрунтя як для соціальної, так і етнополітичної напруги. І, що ще важливіше, в цій частині опитування засвідчило зростання негативних тенденцій. Відтак процеси неадекватного перерозподілу суспільного добробуту в країні респонденти пов'язують з погіршенням ставлення до людей інших національностей.

Впродовж двох років в області зберігається тенденція кризи громадянської лояльності та існування, відповідно – помітних еміграційних настроїв, що виявляється у відповідях на запитання щодо бажаного для респондентів вибору громадянства. Більшість респондентів, при можливості, хотіли би стати громадянами інших країн: Європи, колишнього СРСР, США, Канади, Австралії тощо. Причому така позиція зберігається, як правило, у представників української та російської національностей (таблиця 2).

Етнополітична ситуація в області у найближчі роки може ускладнюватися і з огляду на небезпеку перегляду кордонів між Україною та іншими державами, які межують з Чернівецькою областю. Останні події на україно-румунському кордоні додатково актуалізували ці проблеми. Так, кількість респондентів, які акцентують увагу на перерозподілі кордонів, зросла 2003 року удвічі (2002 р. – 8,4 %, 2003 р. – 17,0 %). І хоча

**Буковинська етнополітична мозаїка.
Історична спадщина та сучасні тенденції**

Анатолій Круглашов

на рівні міждержавних стосунків за останні роки зроблено чимало для розв'язання цього кола проблем, така позиція чітко спостерігається серед румуно-молдовського населення (таблиця 3). Цей показник прямо вказує на поширення нелояльних, недружніх щодо української держави настроїв серед певної частини громадян румуно-молдовського населення області. Напевно, ці теми актуалізуються в цьому середовищі дискусіями щодо „історичної справедливості” існуючих кордонів, які мають як внутрішніх, так і зовнішніх ініціаторів. Поруч з іншими проявами відсторонення певної частини цієї громади від українського державно-політичного та національно-культурного контексту такі явища справді заслуговують особливої уваги.

Таблиця 2
Розподіл думок респондентів щодо можливості стати громадянином іншої країни (дані за 2002/2003 рр. в %%)

Країни	Укр.	Рос.	Рум.	Молд.	Євреї	Інші
	2002/2003	2002/2003	2002/2003	2002/2003	2002/2003	2002/2003
Україна	49.0/50.1	29.2/34.0	21.7/40.7	17.7/33.3	29.2/80.0	33.3/50.0
Країни Європи	36.9/35.9	33.7/34.0	63.9/41.6	51.2/52.4	50.0/20.0	33.3/37.5
Країни колишнього СРСР	9.0/6.7	27.0/30.2	10.8/11.9	25.2/9.5	4.2/-	-/12.5
Інші країни світу	5.4/7.5	10.1/1.9	3.6/6.2	6.1/4.8	16.7/-	33.3/-

Таблиця 3
Розподіл думок респондентів за національною ознакою щодо перерозподілу кордонів (у %%)

Країни	Укр.	Рос.	Рум.	Молд.	Євреї	Інші
	2002/2003	2002/2003	2002/2003	2002/2003	2002/2003	2002/2003
Так	7.4/16.1	12.4/17.3	7.2/17.7	11.5/38.1	8.3//-	-/25.0
Ні	54.9/65.4	56.2/69.2	72.3/55.8	63.4/47.6	75.0/80.0	83.3/75.0
Важко відповісти	37.6/18.5	31.5/13.5	20.5/26.6	25.2/14.3	16.7/20.0	16.7//-

Тривожність цього параметра підкреслює те, що 2003 року у порівнянні з 2002 роком кількість представників молдовського населення, які вказують на необхідність перерозподілу кордонів, зросла більше, ніж утритчі (2002 р.- 11,5 %, 2003 р.- 38,1 %), а представників румунського населення – в 2,5 раза (2002 р.- 7,2 %, 2003 р.- 17,7 %). Очевидно, як зворотна реакція на такий процес, кількість представників українського населення з цього питання також збільшилася (2002 р.- 7,4 %, 2003 р.- 16,1 %).

Попередній аналіз етнополітичної ситуації в області не виявив відкритих, безпосередніх загроз підвищення напруги в міжнаціональних стосунках. Але, незважаючи на ці заспокійливі дані, потребують уваги та реагування з боку органів державної влади суттєві фактори, які можуть стати причиною міжнаціональних конфліктів і які доцільно враховувати в управлінській діяльності.

1. Певний негативний вплив з боку окремих політичних і громадських організацій, держав (чи держави) на міжнаціональні стосунки в області, який періодично посилюється.

2. Низький матеріальний рівень життя людей в прикордонній області, який спонукає їх до масового виїзду за кордон та породжує негативістські, а частково й агресивні соціально-політичні настрої, провокує загальну й етнічну нетолерантність у стосунках між людьми.

3. Міжнаціональні стосунки між румуно-молдовським населенням та євреями, росіянами, українцями містять небезпеку зростання недовірливого, відчуженого ставлення, а то й ворожого взаємного сприйняття.

4. Привертають увагу представники інших національностей, які відносно малочисельні в області, але демонструють значний рівень невдоволення своїми національно-культурними можливостями, оскільки вважають, що їх інтереси незаслужено залишаються поза увагою влади та громадськості.

5. Критично низький рівень громадянської свідомості (громадянської лояльності/української політичної ідентичності), яка повинна виступати основою консолідації представників титульної нації та інших національних громад у краї на засадах цінностей демократичної, правової соціальної державності України.

6. Помітне зростання настроїв на користь ревізії існуючих кордонів взагалі і насамперед серед румуно-молдовського населення навіть на тлі поліпшення сусідських відносин, які несуть потенційну загрозу територіальній цілісності та суверенітету України.

7. Дається взнаки не завжди толерантна і виважена позиція щодо етнічних почуттів як румунських, так і українських ЗМІ, які інколи в провокаційній манері зачіпають питання історичного минулого, використовують негативні етностереотипи, що викликає певну напругу у стосунках між національними громадами. Зокрема, є небезпека творення „образу ворога” в особі всіх представників певної національної громади (для українців – це румуни і т. д.).

Для розв’язання зазначених проблем доцільно розглянути такі пропозиції.

1. Проаналізувати результати проведеного соціологічного дослідження відповідними органами державного управління та місцевого самоврядування. Зокрема, доцільно звернути увагу їх працівників на необхідність вироблення науково обґрунтованої та організаційно і фінансово забезпеченої програми (або системи заходів) профілактики подальшого поширення негативних етнічних стереотипів у масовій свідомості. Програма повинна передбачати заходи освітньої, просвітницької, культурної та інформаційної діяльності державних установ, особливо в місцях компактного проживання румуно-молдовського

населення, та бути розрахована на певну часову перспективу.

2. При виробленні заходів профілактики негативних тенденцій в етнополітичній ситуації доцільно передбачити залучення національно-культурних товариств краю до консолідуючих зусиль влади, спрямованих на соціально-економічний та духовно-культурний розвиток області. Такі функції може виконувати дорадчо-консультативний орган, в рамках якого передбачити проведення періодичних зустрічей на рівні керівництва облдержадміністрації з лідерами цих товариств з питань, які становлять пріоритетний інтерес для національних громад у процесі підготовки окремих рішень і розпоряджень крайової влади. (Ці пропозиції на початку грудня 2003 року одержали підтримку. Такий орган створено головою Чернівецької облдержадміністрації М. Романівом – аналітично-консультативна рада при голові ЧОДА) [32]. При цьому доцільно широко інформувати громадськість про проведення таких заходів.

3. Здійснювати систематичний (не рідше одного разу на рік) соціологічний моніторинг етнополітичної ситуації в області, ретельно відстежуючи тенденції в міжетнічних взаєминах, для чого передбачити необхідні на його проведення кошти в обласному бюджеті.

4. Кабінету Міністрів України створити Лабораторію сучасних етнополітичних досліджень при кафедрі політології та соціології ЧНУ ім. Ю. Федьковича, на яку покласти завдання аналізу етнополітичної ситуації як у Чернівецькій області, так і в західноукраїнському регіоні, та вироблення науково обґрунтованих пропозицій її врегулювання органами державної влади та інститутами місцевого самоврядування, забезпечивши фінансування її видатків з державного бюджету України.

5. Міністерству освіти та науки України сформувати цільові групи експертів і науковців для вироблення концепцій та подальшої праці над текстами праць з історії Румунії і Молдови, україно-молдово-румунських стосунків у минулому та сучасності (на базі Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича), передбачивши для цього необхідне фінансування.

6. Підтримати на регіональному і державному рівнях ініціативу науковців Чернівецького національного університету та Буковинського політологічного центру про регулярне проведення (раз на три роки) Міжнародної наукової конференції „Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин”.

Література:

1. Напр.: Михайлина П. В. Висвітлення історії Північної Буковини на сторінках слов'яно-молдавських літописів // Архіви України. – 1969. - № 4. – С. 81 – 84; Його ж. Відомості з історії Північної Буковини 15 – I половини 17 ст. в молдавських літописах // Минуле і сучасне Північної Буковини. –

1972. – Т. I. – С. 13 – 18 і т.д.

2. Деякі спроби узагальнень містяться в таких, наприклад, працях: **Курило В. М.** Північна Буковина, її минуле і сучасне. – Ужгород, 1969; **Тимоцьук Б. О.** Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород, 1969 і т.д.

3. Одна з останніх праць на цю тему: **Никифорак М. В.** Державний лад і право на Буковині в 1774 – 1918 рр. – Чернівці, 2000.

4. **Білик В. Криворучко О., Масан О., Чеховський І.** Вітання з Чернівців. – Чернівці, 1994; Чернівецький університет. 1875 – 1995. Сторінки історії. – Чернівці, 1995. – С. 5 – 72 і т. д.; **Марусик Т.** Театральне та музичне життя Північної Буковини (II пол. XIX - поч. XX ст.) // З історичного минулого Буковини. – Чернівці, 1996. – С. 136 - 147 і т. д.

5. **Осачук С.** Німці Буковини. Історія товариського руху (друга половина XIX – початок XX ст.). – Чернівці, 2002. – С. 12 - 17.

6. **Струтинський В., Горук А.** Культурно-просвітницька діяльність буковинської полонії в другій половині XIX – на початку XX ст. // Питання історії нового та новітнього часу. – Чернівці, 2000. – Випуск сьомий. – С. 27 – 35; **Горук А.** Персональний чинник становлення і розвитку Буковинської полонії у другій половині XIX – на початку XX ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія, політичні науки, міжнародні відносини. – Чернівці, 2002. – С. 341 – 350.

7. Аналіз соціально-демографічної ситуації в регіоні у цей час див.: **Добржанський О.** Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999. – С. 57 – 87; **Попик С.** Українці в Австрії. 1914 – 1918. – Київ – Чернівці, 1999. – С. 8 – 24; **Скорейко Г.** Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами. – Чернівці, 2002.

8. **Фісанов В.** Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду Першої світової війни // Вісник Центру Буковинознавства. Серія історична. – Чернівці, 1993. – Випуск I. – С.143 - 152.

9. Див.: Хотину - 1000 років. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці, 2000.

10. **Livizeanu I.** Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918 - 1930. - Ithaca and London: Cornell University Press, 1995. - p. 49.

11. Див., наприклад: 28 червня 1940 року: погляд через 60 років. Матеріали науково-практичної конференції, м. Чернівці, 28 червня 2000 року. – Чернівці, 2000.

12. **Холодницький В.** З історії взаємовідносин між радянськими і німецькими представниками в радянсько-німецькій змішаній комісії по евакуації буковинських німців у Чернівцях // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія, політичні науки, міжнародні

відносини. – Чернівці, 2002. – Випуск 123 – 124. – С. 193 – 206.

13. **Марусик Т.** Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція. Реалії життя та діяльності. – Чернівці, 2002. – С. 134, 141, 144 – 149;
Холодницький В. Ф. З історії переселень і депортацій на Буковині в 40-х роках ХХ ст. // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – Чернівці, 2001. – Т. 8. – С. 51 – 62.

14. **Буркут І.** Історичні та етнічні особливості регіону // Курс України на інтеграцію до Європейського Союзу: регіональні виміри громадської підтримки. – Чернівці, 2002. – С. 16 – 17.

15. Напр.: **Філіпчук Г.** Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. – Чернівці, 2002. – С. 223.

16. Напр.: **Буркут І. Г.** Моніторинг. Чернівецька область. Питання міждержавних стосунків у контексті міжнаціональних відносин та транскордонного співробітництва. – <http://www.euroexxi.kiev.ukraine>.

17. Буковина: історичний нарис. – Чернівці, 1998. – С. 305.

18. Про деякі аспекти правового регулювання див., наприклад: **Котик В.** Национальные меньшинства в рамках межгосударственных отношений Украины, Республики Молдова и Румынии // Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств: механизм реализации. – Кишинэу, 2000. – С. 116 – 127.

19. Національний склад населення Чернівецької області та його мовні ознаки (За даними Всеукраїнського перепису населення 2002 року). – Чернівці, 2003. – Ч. I. – С. 4 – 8.

20. **Круглашов А.** Від “Європи націй” до “Європи регіонів” // Політика і час. – 2003. – № 10. – С. 69 – 78.

21. Аналіз впливу розширення НАТО на етнополітичну стабільність див.: **Мітряєва С.** Територіальні питання та етнічні чинники в процесі другої хвилі розширення НАТО: регіональний вимір. – <http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-march03/mitriajeva.htm>.

22. Починаючи з праці: **Nistor J.** Romani si Rutenii in Bucovina: studiu istoric si statistic. – Bucuresti, 1915.

23. Огляд деяких з цих праць див.: **Добржанський О. В.** Етнічний склад населення Буковини кінця XVIII – першої половини XIX ст. в сучасній історіографії // Матеріали IV Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції. – Чернівці, 2001. – С. 367 – 373.

24. Для А. Жуковського в історії Буковини: “...обтяжливим і відосереднім чинником являвся напливовий румунський елемент, який витискав автохтонне українське населення та постійно намагався його денационалізувати і поневолити. Боротьба між тубільним українським і агресивними напливовими румунськими елементами лягла в основу творчих проявів історії цього краю на протязі останніх періодів”. – **Жуковський А.** Історія Буковини. – Чернівці, 1994. – Ч. II. – С. 195.

25. Наприклад.: **Боєчко В.** Північна Буковина і Придунав'я –

споконвічний терен України // Політика і час. – 1992. – № 5. – С. 47 – 51; № 6. – С. 66 – 71; **Симоненко Р.** Вічноживі гілки України: північна Буковина й південна Бесарабія. – К., 1992; Буковина: визначні постаті 1774 – 1918 рр.: біографічний довідник. – Чернівці, 2000; **Ciachir N.** Din istoria Bucovinei: 1775 – 1914. – Bucuresti, 1993; **Luceac I.** Familia Hurmuzaki: intre ideal si realizare. – Cernauti, 2000.

26. Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин. – Чернівці, 2002.

27. Див. наприклад: **Lichtblau A., John M.** Jewries in Galicia and Bukovina, in Lemberg and Czernowits. Two divergent examples of Jewish communities in the far east of the Austro-Hungarian Monarchy – <http://www.sbg.acat/ges/people/lichtblau/cape.html>.

28. Його зусиллями організовано низку наукових заходів з вивчення етнонаціональної історії Буковини, зокрема: Bukowina: Blaski i cienie „Europu w miniaturze”. – Warszawa, 1995; Bukowina po stronie dialogu. – Sejny, 1999. Див. також його статтю: “Буковина – мініатюрна Європа”. Легенди, методи, дійсність // Матеріали III Міжнародної історико-красознавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету, 29 вересня – 1 жовтня 1995 р., Чернівці. – Чернівці, 1995. – С. 179 – 187 і т.д.

29. **Hauzslleitner M.** Die Rumanisierung der Bukowina. – Munchen, 2001; **Hogbauer H., Roman V.** Bukowina, Bessaraben, Moldavien. Vergessenes Land zwischen Westeuropa, Russland und der Türkei. – Wien, 1997; **Turczynski E.** Geschichte der Bukowina in der Neuzeit: zur Sozial- und Kulturgeschichte eine mitteleuropaisch gepregten Lanschaft. – Wiesbaden, 1993; **Corbea-Hoisie A.** Czernowitzer Geschichten. Uber eine stadtische Kultur in Mittel(Ost)-Europa. – Wien-Koln-Weimar, 2003.

30. **Hampel J., Kotzian O.** Das Bukowina-Institut in Augsburg. – Augsburg, 1994.

31. Ще однією спробою такого діалогу стала Міжнародна наукова конференція “Етнічні взаємини на території Євро регіону “Верхній Прут”, матеріали якої частково надруковані у виданні: Karnten-Czernowitz. Model eines Regional-partnerschaft. – Klagenfurt, 2002. – р. 51 – 191.

32. Чернівецька обласна державна адміністрація. Про створення аналітично-консультативної ради при голові обласної державної адміністрації. Розпорядження № 719-р. від 09 грудня 2003 р.